

EL FOC, USOS I PRÀCTIQUES

Jan Grau

Tipologies del foc

En els temps actuals el parlar de foc es redueix pràcticament a dos supòsits molt simplificats; o bé ens hi referim als incendis amb els seus efectes devastadors; o bé al simple fet de demanar que ens encenguin el cigarret. El foc però té un simbolisme molt ampli i malgrat sovint oblidat, ens ha deixat un pòsit latent de foc sagrat i de foc festiu que hem sacralitzat cada vegada més per la seva condició d'inusual. Abans d'entrar a repassar els usos del foc cal definir el sentit de cada tipologia de foc, especialment per poder entendre els focs que perviuen avui, sempre però tenint en compte el seu us intencionadament simbòlic i deixant al marge usos prosaics com els d'il luminar o cuinar.

La foguera. És el tipus de foc comunitari, compartit, en forma de cercle, si voleu solar, a l'aire lliure i en forma de semicercle, si voleu lunar, a llar de foc. Un punt d'atenció hipnòtic, permanentment canviant, a l'entorn del qual la gent comparteix i es relaciona. El ritme de l'acció a l'entorn de la foguera fa d'aquesta un catalitzador. Quan el moment és lúdic la foguera ha de ser potent i per tant genera una actitud activa i catàrtica, com per exemple la foguera de Sant Joan. Per altra banda, quan el moment és sever, la foguera és continguda, a vegades més propera a la brasa, convidant a la introspecció i a la reflexió, potenciant la imaginació, com pot ser una història explicada a la vora del foc, o com era una vetlla de Tots Sants en una casa en la qual aquell any havia mort algú.

La torxa. És el foc sagrat i comunitari que es trasllada, fins i tot corrent. La torxa, anomenada antigament falla o faia, de flama contundent és l'estri que pren del foc sagrat d'allà on es custodia o on neix, i serveix per encendre una o múltiples flames simbòliques que s'alimenten de la sacralitat del foc sagrat original. L'exemple més clar és la Torxa Olímpica, però també ho és la Flama de la Llengua Catalana o la Flama del Canigó.

La flama. És el símbol sagrat i comunitari que es vol mantenir etern. Sempre ubicada en un indret considerat santuari, on en tenen cura i l'alimenten perquè mai s'apagui. La flama, que pot ser traslladada per la torxa està pensada per ser permanentment en un indret com a recordatori perenne de la fe, la llengua, l'esport o qualsevol sentiment comunitari. Aquest és el cas de foc més sagrat, des de la flama de les vestals romanes, fins a l'olímpica, passant per els milers de flames i llànties que hi ha enceses permanentment a temples de tota mena i creença.

L'espelma estàtica. En relació on s'ubica i el perquè, és votiva, sacrificial, d'homenatge... sempre solemne i de manera personal, per recordar, donar gràcies, demanar favors... En aquesta categoria i en la següent s'hi poden incloure totes les variants de flama provinent de la cera: espelmes, candeles, atxes, ciris... La diferència essencial és el material combustible, la cera és considerada una matèria pura idònia pels sacrificis, per aquest motiu els exvots són fets de cera. Les dimensions del ciri o espelma venen donades també per la importància del què vol simbolitzar. El ciri Pasqual per exemple, també és personal, però de Déu als creients i per tant les seves dimensions són considerables. La candela que es manté encesa a casa davant del retrat d'un familiar traspassat era i encara és en alguns lloc el sacrifici íntim per recordar-lo, talment com les ofrenes votives als *lars* romans.

L'espelma itinerant. La flama itinerant, també de les característiques esmentades en el punt anterior, és el trasllat de la flama personal acompanyant una processó, o anant al temple, sempre amb un sentit religiós perquè si el sentit fos social, segurament seria amb una torxa desacralitzada. L'atxa, un ciri fet amb quatre ciris primers junts i per tant amb quatre blens, el ciri mateix comparteixen el sentit de sacrifici i d'ofrena. La longitud vé condicionada per la durada de l'acte, com per exemple les processons de Setmana Santa. La candela en canvi, és menuda, gairebé íntima, símbol fugisser, justament per això, antigament les noies verges duïen candeles a les processons mentre les casades duïen ciris, llevat dels casos evidents, la virginitat és un estat temporal.

L'espurna. La guspira, l'espurna és volàtil, acompanya el fum. Avui l'espai de foscor de la festa es transmuta per les guspines de diables i bèsties, que per damunt del nostre cap, creen un espai màgic. Antigament les espurnes i el fum que s'aixecaven de les fogueres s'interpretava que renovaven l'aire. De tota manera la guspira no té la importància de la flama i la foguera, llevat dels temps actuals en els quals les festes de foc tenen cada vegada més prèdica.

El foc quotidià

En uns moments en els quals no convivim amb el foc i el tenim encadenat dins d'un encenedor, conservem un seguit de rituals, festes o costums relacionats amb el foc que hem sacralitzat. Els repetim tradicionalment de forma inconscient i magnificant cada vegada més el seu significat, sense tenir en compte que l'origen probablement era molt més quotidià.

Si intentem traslladar-nos a l'Edat Mitjana per exemple, època de la qual comencem a disposar d'informació escrita, ens trobem que la convivència amb el foc era constant i ben diferent, el foc era cuina, llum i escalf. En primer lloc no disposaven com nosaltres d'estris per generar foc, el foc es transmetia i s'escampava a partir d'una foguera mare, la llar de foc, que es mantenia permanentment encesa i era símbol de la unitat de la família. Generalment el padrí, el més vell de la casa, era l'encarregat cada matí, d'atjar les brases colgades per la cendra per reviscolar altra vegada al foc. Fins i tot hi havia oracions per fer aquesta tasca, que també es referien al concepte d'unitat familiar. Un exemple és aquesta d'un avi de la Parròquia d'Hortó (Alt Urgell).

*Que Sant Llorenç atíí la brasa,
i el foc no falti a aquesta casa,
que la verge Maria ens protegeixi
i la salut mai ens deixi
els que vivim sota aquest teulat
t'ho demanem sant benaurat.*

Fins i tot els cens medievals no eren comptats per persones sinó per "focs" és a dir per famílies. La llar de foc significa el foc de la llar, entenent aquesta com a família. A l'entorn d'aquesta foguera casolana es menjava, es prenia decisions i es reunia la família cada dia, amb la influència hipnòtica de les flames dansant s'educava als més petits de la casa. Aquest foc era la font que proveïa la flama de llànties, torxes i candeles. Conceptualment era el foc sagrat familiar però per damunt de tot era l'element pràctic de la llar.

Entès com element pràctic però també amb la necessitat de ser vetllat, hi havia el foc del treball, el del ferrer, el carboner, fins i tot l'apotecari, encara que mentre no s'apagui el foc de la llar, el del treball pot tornar a ser encès tantes vegades com calgui. Simbòlicament però, el foc del treball apagat vol dir manca d'activitat que pot ser per molts motius, però el foc familiar apagat vol dir problemes segurs, segurament el demanar al veí foc per tornar a encendre al propi, llevat de casos de causa major, es pot interpretar que hi ha problemes familiars.

Aquest foc justament per la seva condició de casolà ha anat evolucionant essent substituït per múltiples formes en les quals cada vegada menys hi ha flama. La majoria de cases només tenen permanentment la petita flama del pilot del termo, evidentment si no és elèctric i la llar de foc, antigament indispensable ha anat desapareixent.

El foc comunitari

Intentem-nos traslladar a temps passats, quan no hi havia contaminació lumínica, quan les poblacions es podien veure de lluny de forma escadussera i no hi havia els trajectes il·luminats entre nuclis habitats com les nostres carreteres, els rètols de propaganda, les benzineres... La gent convivia amb la foscor tantes hores com manqués la llum del sol i els mètodes d'il·luminació eren precaris. Aquest fet afavoria les comunicacions entre poblacions per mitjà del foc, fent fogueres dalt de turons estratègics, triats més per la seva visibilitat amb altres nuclis o punts de comunicació. D'aquesta pràctica de quan el telèfon eren les campanes i les fogueres, ens han quedat un seguit de cims i pujols anomenats "fars", "faros" o "foros", curiosament tal com es segueixen anomenant els fars costaners.

També eren habituals a la nit, les teieres i les fogueres indicadores de presència humana, com els guàrdies de les portes o les que feien per escalfar-se la gent que dormia més o menys a l'aire lliure, com els mercaders que a l'intemperie es protegien sota tendals o directament al ras. Malgrat ser focs individuals estaven implicats en un entorn comunitari, atès que moltes vegades s'hi reunien a l'entorn gent de diversa implicació. És evident que en aquells temps de foscor i més encara en èpoques de fred, les fogueres esdevenien punts de reunió, espais de relació social, no necessàriament preestablerts.

El foc sagrat

El foc sagrat no es pot deslligar del concepte de santuari, indret tel lúric, venerat, únic conceptualment, perquè de flama simbòlica cremi eternament representant aquell sentiment col·lectiu que es vol transmetre al llarg del temps i on els creients hi fan pelegrinatge durant l'any. Moltes vegades es barreja el simbolisme del lloc en sentit protector amb el sentit de la flama. Per exemple a Montserrat, santuari emblemàtic per excel·lència, és on més llànties sagrades hi ha penjades dins la nau i en el mateix atri, entenent que allí són protegides per les virtuts de l'indret i per extensió es protegeix també allò que simbolitzen. Un altre exemple no religiós pot ser la Flama del Canigó, mantinguda durant tot l'any al Castellet de Perpinyà i que serveix per encendre la foguera al cim, que després de la vetlla del 22 de juny es repartida per tots els països Catalans per encendre els Focs de Sant Joan.